

Савремени цезаризам и крај историје

Иван Вукадиновићⁱ

*Ни ријека није била ријека у самом почетку
И није нужно да не буде понорница до краја
Џони Штулић, Кад фазани лете*

Изазован је задатак кренути за мислима једног тако великог мислиоца као што је Освалд Шпенглер. Његово капитално дело Пропаст Запада (*Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*) обухвата много више од самог тог појма, којим је Шпенглер постао познат и стекао многе епигоне. У основи његове филозофије је сукоб и недопуњавање јина и јанга, бројних двојности као што су време и простор, судбина и случај, истине и чињенице, будно биће и биће, биљка и животиња, дух и раса, крв и новац... У свом прегледу ћу их користити колико буде потребно, а објашњавати само ако је неопходно.

Како свака култура, а то је Шпенглерова основна теза, има свој крај, тако и ова «наша», западњачка.ⁱⁱ Тај крај Шпенглер је описао, може се рећи предвидео, користећи аналогне периоде развика (и пропадања) других култура. Заправо, он даје таблицу историје, у којој као да је гвозденом арматуром окована историја различитих култура, њихова неумитна судбина. Сада остаје да се види колико је био у праву дајући знаке шта ће се, рецимо, догодити почетком овога века.

При свему овоме ја не бежим од своје конкретне позиције посматрача. Квантна физика нам доказује да ни у природним наукама није могуће имати такву позицију «муве на зиду», која би била индиферентна према посматраним појавама. Посматрач и сам утиче на «експеримент» и улази у своје посматрање са личним амбицијама. Шпенглер је знао да оцрни разне теоретичаре, идеалисте, «поправљаче човечанства», који су остали у свету апстрактних истина за које су мислили да имају универзални карактер.

Ја се не поводим за неким апстрактним истинама, појмовима које би звао универзалним. Моја позиција је *мисли локално, делуј глобално*. То значи да је мој поглед на свет одређен ситуацијом у којој сам. Почињем са писањем овога есеја 18.02.2008. године, дан пошто су Шиптари на позив Сједињених Држава и Европске Уније прогласили своју једнострану «независност». То је конкретна чињеница, не неки апстрактни појам. Ништа се не постиже скривањем иза флоскула типа «сваки други би био исти». Да ли би онда исто било и да није било Слободана Милошевића?!

Конкретни су злочини актуелне, умируће, цивилизације. Конкретне су и жртве, као што је мала Милица Ракић, убијена на ноши. Дакле, и мој однос према томе је сасвим конкретан. А ако има нечег доброг у огољеној сили (цезаризму) какву сада и формално-правно осећамо на својој кожи, то је онда да су све маске

ⁱ Аутор је директор Центра за модерну детаљанизацију.

ⁱⁱ Сасвим посебна тема би била улазити у то колико Срби припадају западњачкој, а колико некој другој (руској или «арапској») култури. Могуће да ће нешто од тога бити речено у овом есеју, но ја свакако не бежим од тога шта сам и начина на који то изражава моју мисао. И на који ме мотивише.

пале. Ево шта каже један од ретких државника садашњег времена, човек кога још зову лидером слободних народа света: «Свет данас није постао једноставнији, него компликованији и суровији. Ми смо сведоци како, прикривајући се високим паролама слободе, отвореног друштва, зачас уништавају суверенитете земаља и целих региона», Владимир Путин.

Период зараћених држава

Историјски, Период зараћених држава обухвата време од петог века пре Христа, до 221BC године, када је Кина уједињена под Ђин династијом.ⁱⁱⁱ Под овим периодом Шпенглер сматра време у којој свака позна култура (и рана цивилизација) прелази из наполеонизма, у цезаризам.^{iv}

Оно што карактерише наполеонизам је одлучујућа улога војске и амбициозних појединаца. Али борбе («зараћених држава») још имају неки виши смисао, оне одлучују не само судбину победника и поражених, него кретање културе, односно генерација после њих. До периода цезаризма сви ови сукоби су разјашњени, а размирице и борбе које ће уследити, не одређују ништа друго до расподелу моћи – «свашта се дешава и ништа се не догоди».

Оно што карактерише наполеонизам је усмереност на резултате по сваку цену, мимо неких устаљених правила, или витештва. Дуготрајне опсаде градова, мобилизација комлетног становништва и његово бацање у рат, постају нешто уобичајено. На први поглед, класично дело кинеске мудрости – Сун Цуова Уметност ратовања, проистекло из тог периода, даје нам једну много префињенију слику. Идеја да се победи без праве борбе делује на први поглед племенито. Али њени мотиви су чисто утилитарни – тако се ипак штеде драгоцени ресурси. Уосталом, није ли то омиљена књига савремених менаџера, финансијских могула, оних који се у овој потрошачкој цивилизацији боре за моћ. Најзад, Сун Цу нас учи да је обмана у основи тактике – а обмана ипак није витешка.

Погледајмо онда слику ових аналогних периода у античкој и савременој култури. Антика је имала своју наполеоновску фигуру, то је био Александар Македонски. Сањар и авантуриста који је, супротно грчком погледу на свет, кренуо да осваја «до краја света», претходно заузевши и наследивши огромно Персијско царство. Добро знамо да није оставио наследика, па су његови генерали поделили плен. Много година касније, једине битке које су се водиле биле су између ових Александрових наследика, а једини проблеми које су имали они које су правили једни другима.

Али историја је кренула у «креативнијем» смислу из правца Рима, који је у почетку био практично већи војни логор. У Пунским ратовима је Картагина представљала страну хеленизма, против Римљана који су постали водећа сила

ⁱⁱⁱ http://en.wikipedia.org/wiki/Warring_States_Period

^{iv} Пре почетка писања овог есеја размишљао сам треба ли ове појмове стављати под наводнике. Јасно, овде не говорим само о конкретним појавама, везаним само за историју једне културе. Према Шпенглеру све културе пролазе кроз исте, «истовремене» периоде, у одређено време од њиховог настанка. Тако треба тумачити појмове «период зараћених држава», «наполеонизам» или «цезаризам». Међутим, «званична историја» није прихватила овакву схему. Ипак, одређене паралеле се не могу негирати.

антике.^v Али поразом Картагине нису ствари разрешене, јер требало је одредити карактер римске републике, што је довело до низа страначких борби. Тек је Август окончао ове сукобе, озаконивши цезаризам. Претходно је у бици код Акцијума поражена снага једна надолazeће културе коју Шпенглер назива «арапском». Заиста, да су Антоније и Клеопатра победили, много шта би било другачије.^{vi} И то је последња велика битка која је одредила судбину Рима, и античког света.

Овај период позне културе и ране цивилизације је имао своје одлике у Европи. Геополитички посматрано, овде имамо сукоб атланске и континенталне парадигме. Од када је Наполеон против Енглеза представљао континент, у низу сукоба су континенталне снаге углавном трпеле поразе. Изузетак су једино Бизмаркови ратови. И не само то, него се атлантизам полако ширио на нове државе, које су претходно биле континенталне силе. Тако се Француска нашла на истој страни са Енглезима (и Американцима), а касније и Немачка, па и Пољска. Све док се није стигло до саме Русије, која је у ранијим сукобима, вођена геополитичким разлозима, била на атланској страни.

Вратићемо се на Русију, а сада погледајмо шта је одређивало ове зарађене државе. Чињеница је да већ од тридесетих година прошлог века имамо практично комплетан инструментариј цезаризма у појединачним силама – Америци, Италији, Немачкој, Совјетској Русији, Јапану. Али, може бити само један! То је навело ове силе на Други светски рат, који као да је Шпенглер предвидео.^{vii}

Хладни рат између два преостала «цезарска» модела^{viii} је био заснован на равнотежи страха. Нешто слично постојало је још у XIX веку, и Шпенглер то описује као борбу без ратова кроз низ мировних конгреса (Бечки, Берлински...) којима је одређивана равнотежа. То што није било великих ратова сто година, не значи да војске нису биле спремне за ратовања. Заправо су сталне припеме за рат биле начин борбе, јер су се стране међусобно исцрпљивале. Све ово делује као идеалан опис Хладног рата између Сједињених Држава и Совјетског Савеза који је уследио. Једино што је овде постојало и ултимативно оружје, атомска бомба, које је обесмислило нови планетарни сукоб боље него претходна равнотежа страха.

Како рекох, два цезаризма, капиталистички и социјалистички, су били свеобухватни. Једино је само постојање претње супарника спречавало да све постане потпуно огољена сила. Идеологије имају смисла док се међусобно боре.

^v Картагињани су били хеленизовани и тако су из сфере старе вавилонске културе (чији су изданак били они као и остали Феничани), ушли у античку културу. Сличан елеменат отпора надолazeћој империјалној сили постојао је и у Кини, где је доминантна држава Ћин морала да сузбија опозицију до своје коначне победе.

^{vi} У том случају би сасвим другачији култови постојали у Царству, чија би престоница била Александрија. Начин посматрања света не би више био антички. Са друге стране, хришћанство би морало да се бори против једне сличне монотеистичке или синкретистичке државне религије, уместо против умирућих античких култова и мноштва нових религија које су биле конкурентске. Мање ствари би у хришћанству било «преузето» из антике, а поглед на свет би био другачији, одређивало га хришћанство или не.

^{vii} После Првог светског рата раширило се веровање да нових ратова неће бити. Овај рат су зато звали Велики рат. Међутим, Шпенглер је још 1922. имао мрачну визију нових ратова који ће обухватити читаве континенте, и бити вођени између континената. Само због атомске бомбе остало се на само још једном тако разорном, глобалном, рату-

^{viii} Наравно, уместо савременог цезаризма можемо користити и израз фашизам, а да много не погрешимо.

Када остане само једна идеологија, она не обавезује много онога који је спроводи. Када је остала само Америка, и њен модел, западна култура је ушла у своју данашњу фазу цезаризма. Али пре њеног описа погледајмо какав је био њен супарник (а раније савезник) Русија. Такође, видећемо да ли смо били сведоци настанка једне нове културе.

Освалд Шпенглер описује развој хришћанства (и уопште «арапске» културе пре ислама) као псеудоморфозу. То значи да се једна нова култура изражавала на начин старе културе. Блиски исток се изражавао на антички начин и на то је био присиљен. То је био начин да нова биљка избори своје место под сунцем. Нешто слично се догодило са Русијом, која је под сталним притиском вестернизације.

Од Петра Великог је ова руска култура, култура која тек треба да настане, присиљена на псеудоморфозу. Русија је копирала Запад. Али сви који су нападали Русију видели су у њој Другога, не само још једну супарничку државу, већ нешто сасвим другачије. И били су у праву. Руски савезници у овим ратовима само су привремено одустајали од својих стереотипа, који су у ствари и једини могући начин сагледавања Другог.

Победа над Наполеоном могла је отворити пут нечем новом, али оно старо је за руске царевице било примамљиво. И Русија је тако постала европска сила, док је Сибир, већи део своје територије, посматрала као колонију. Русија је ушла у Велику игру са другим европским државама. Али народ је све то сматрао страним.

Зато не треба да чуди оно што се догодило 1917. Народ је елиту која се понашала као страна одбацио. Русија би пронашла себе да је из превирања као победник изашла страна есера^{ix} или нека друга словенофилска или типично руска анархистичка струја. Али, победио је марксизам – једна типично западњачка идеологија, коју је осмислио немачки Јеврејин Карл Маркс. Дакле, руски комунисти су заправо од почетка до краја само једна страна у сукобу унутар западне цивилизације. Тиме је псеудоморфоза настављена.

Али то не значи да Западњаци нису Русију видели као нешто друго. Па су и комунисти, од Отаџбинског рата 1941. године, присиљени пригрле руски идентитет као свој. И руска култура (русијство, како га и Шпенглер помиње) се изражавала кроз СССР, као некада кроз царску Русију. Победу у Хладном рату Американци и остали нису видели као победу над идеологијом, него као победу над Русијом. То је данас сасвим јасно. Што се саме Русије тиче, док је био Јелцин на власти, поражена је била она – не само као велесила, већ и као држава, култура, геополитички појам – Русија у сваком погледу. Доласком Путина изгледа да је ипак била поражена само једна псеудоморфоза, она комунистичка. Покушај са неком новом неолибералном или сличном псеудоморфозом био би погубан по Русију, и тамо добро знају да немају више право на грешку.

Док је у самој Европи период зараћених држава улазио у своју одлучујућу фазу, тридесетих година прошлог века, западна или фаустовска цивилизација је постала заиста глобална. И то је први пут у историји, да се простирање једне цивилизације, њени појавни облици, на неким начин изједначе са целом планетом. Али то не значи да је цео свет постао Запад. Нешто ће увек бити провинција, нешто

^{ix} Социјални револуционари, опција донекле слична изворном програму Народне радикалне странке у Србији. Ослањање на село и национални идентитет (есери нису хтели да капитулирају пред Немцима) била је њихова одлика, поред борбе за социјалну правду.

колонија где се једна цивилизација само страном силом намеће. Управо на оваквим просторима можда је настала једна нова култура. Не руска, како је Шпенглер предвиђао, већ азијатска.

Док је велика економска криза тражила решења у појачаној улози државе, што је у крајњој линији довело до нацизма у Немачкој, и потребе за експанзионизмом у Америци; док је Јапан почињао своја освајања, а социјализам се консолидовао у Русији; велики догађаји се одигравају у Индији и Кини. Гандијева борба против британских колонизатора добила је свој епски карактер, иако је била пацифистичка. Или шта рећи о Дугом маршу који су кинески комунисти повели против позападњачених корумпираних «националиста» Куомитанга. Можда је прва искра једне нове културе била још Боксерски устанак, којим је почео XX век.^x Можда чак и победа Јапана над Русијом 1905, иако је Јапанцима приписиван американизам у пракси. Али колико је царски Јапан био аутентична сила?

У време најжешћег Хладног рата страшни догађаји погодили су Кину. Била је то злогласна Културна револуција. У зверствима разуларене омладине, као што је рецимо сечење и комадање својих професора, док су ови још у животу, тешко да можемо видети нешто културно. Разумно је мишљење да је ово само крајње застрањивање комунизма (поновимо: западњачке идеологије), као и каснији геноцид Црвених Кмера над својим народом. Али могуће је сагледавати ове догађаје на један начин који би ипак са културом имао везе.

Поетски речено, било би то рађање културе у боловима. Шпенглер описује како је застрашујући јаз који постоји између људи једне младе или културе у настанку, и људи једне старе, позне или умируће културе. Историја добро познаје фундаментални неспоразум између крсташа и Византије.^{xi} Митридат је побио преко сто хиљада римских поданика, претежно Грка, у освит «арапске» културе. Римљани су масакрирали Јудејце када су се ови побунили. Касније Парћани, међу којима је много Јевреја, воде осветнички поход који је добио карактер крсташког похода, и имао за последицу опет преко стотину хиљада мртвих.

Управо би овако могли бити објашњени догађаји у Кини и Камбоџи. Јер у свакој култури која се рађа постоји страховита мржња према граду, глобалном космополитском граду, који представља дотадашњу умирућу цивилизацију. И баш су градови били на мети у ове две земље. У Камбоџи је то довело до комплетне евакуације градова у унутрашњост, и касније до слабости ове земље која је подлегла вијетнамској окупацији. НР Кина није тако екстремно реаговала. Ипак, Културна револуција је уништила танак западњачки слој у овој земљи, оне који су били остаци инфраструктуре ранијег режима, и оне које су назвали «црвеном буржоазијом». Када је Кина преузела западњачка економска решења, практично није било оних који ће западњачку културу прихватити као своју. Побуна на Тјенанмену је лако угушена.

^x Лајош Зилахи помиње тај осећај доласка потлачених народа у свом роману Арарат. Освалд Шпенглер је такође предвидео губљење примата западних држава из разлога што стари народи Истока могу успешно копирати њихову технологију (у делу Антропологија моћи). Како само пророчански данас изгледају те речи...

^{xi} За Византију крсташа су били само неотесани варвари. Крсташа су Византинце сматрали феминизираним људима који имају исувише богатства. Овакви неспоразуми су типични за све сличне «сусрете» култура у различитом нивоу развоја.

Цезаризам и крај историје

«Цезаризмом се назива начин владавине који је, упркос државно-правној формулацији, по својој унутрашњој суштини ипак потпуно безличан. Сасвим је неважно да ли Август у Риму, Хоанг Ти у Кини, Амосис у Египту, Алп Арслан у Багдаду задевају свој положај у старинске називе. Дух свих тих облика је мртав. И зато су све институције, ма колико их они брижљиво одржавали, од тог тренутка остале без смисла и без праве важности. Важност има једино сасвим лична власт коју врши цезар или неко способан уместо њега. То је повратак из света савршеног по облицима у примитивност, у космичку безисторичност. Биолошки периоди времена опет заузимају место историјских епоха.»^{xii}

Дакле, како видимо, цезаризам је повратак у варварство. Погледајмо како се то догодило у савременом свету. У западњачкој, фаустовској култури, ти облици чији је дух мртав су системи засновани на идеологијама, на –измима.^{xiii} Када је престала идеолошка борба и једина преостала идеологија губи значај. Она није више присиљена да се прилагођава, па чак ни да поштује своја начела. Уместо тога, нови прагматизам негира оно што је званично прокламовано, кад год то властодршци сматрају потребним.

У књизи *Црна литургија – Апокалиптичка религија и смрт утопије*, британски филозоф и социолог Џон Греј доноси закључак о америчкој политици уједињења у новој империји, према мишљењу Џемса Лавлока да «долази глобално назадовање у хаотични свет у коме ће владати бруталне војсковође на упропаштеној земљи». Ерик Хобсбаум је још јаснији – Америка се «ослања на политичку и војну силу и тако промовише не глобални поредак, него неред, не глобални мир него сукобе, не напредак цивилизације, него варварство».^{xiv}

Дакле, када је један «цезар» (а то може бити и група олигарха, који могу бити конспиративно повезани) изборио апсолутну власт за себе, више га не занимају правила на којима је дошао, иако се за та правила вероватно и даље декларативно залаже, и селективно их спроводи. У суштини, учинак цезаризма је разоран по успостављене институције и начин мишљења. «Дивљи глобални капитализам уништава националну државу, која је увек била основни легални извор демократије, а главни је циљ уништавање социјалне државе које је у Европи створена након 1945.»^{xv}

У пракси је најбоље видети негацију парламентарне демократије, у њеној колеџи, а то је Велика Британија. Потпуно је небитно да ли су на власти торијевци или лабуристи, јер су ови други усвојили програм који је започела Маргарет Тачер. Неоконзервативизам / неолиберализам је иначе била последња велика промена на идеолошкој мапи Запада. Од тада је прошло више од 25 година.

^{xii} Освалд Шпенглер, *Пропст Запада том 2, Држава и историја 14, Утопија Београд*, стр. 551-552.

^{xiii} Другачије је то било у антици, где смо могли говорити о стоицима, али никако о стоицизму – тај назив су дали тек западни историчари филозофије. Донекле слична ствар је постојала у «арапској» култури где разне религије се боре између себе, у свету истина и за душе људи. Али то је само донекле слично, јер ту имамо магијске истине, а овде силе које се простиру кроз простор и грабе ресурсе, у име неке идеје.

^{xiv} Милорад Екмечић, *Црна литургија, НИН бр. 2979, стр. 36.*

^{xv} Ибид.

То је у економској политици, а што се тиче спољне политике, ствар је још јаснија. И кад милион људи изађе на улице Лондона, то владу не обавезује, већ ова креће у агресију на Ирак. При томе је јасно лицемерје, јер иста Британија труби како власт у Украјини мора да падне кад на улице Кијева изађе дупло мање људи.

Наравно, свака влада може водити спољну и унутрашњу политику, неvezано за јавне манифестације народа. Грађани ионако могу да је на изборима казне, односно промене политику која се води. Али како да је промене, кад и друга странка има исте позиције, а треће странке нема!?^{xvi} Монополисан је политичким систем на оно што је «политички коректно», све друго се сматра «екстремним» и маргинализује се, ако је формално и дозвољено. Наравно, онај ко највише смета биће без проблема убијен – Кенеди, Мартин Лутер Кинг, Малколм Х...

У унутрашњој политици Британије и других земаља видимо опседнутост безбедношћу. То је онај елемент тежње за миром по сваку цену, који Шпенглер уочава код маса које испуњавају градове умирућих култура. А мира је све мање, вероватно зато што се жели по сваку цену. Они који бескомпромисно грабе моћ, имају отворен пут.

Италијански филозоф и правник Ђорџо Агамбен каже: «Демократија чије су једине парадигме безбедност и ванредно стање не може се више сматрати демократијом. Након Другог светског рата неки су политиколози давали веома несмотрене изјаве. Сетимо се Клинтона Роситера који је рекао да ниједна жртва није велика ако је у одбрану демократије, укључујући ту и суспендовање саме демократије. Због тога се данас безбедносном политиком правдају и оне мере које су, с правног аспекта, чисто варварство».^{xvii}

Дакле, још једно уочавање савременог варварства. Ово варварство поприма карактеристичне облике. Пошто се то дешава у супертехнолошком свету, и варварство је такво – што је само много перфидније. «Ограничења слободе која су грађани тзв. демократских држава данас спремни да прихвате далеко су већа од оних пре, рецимо, 20 година. Узмимо на пример пројекат архивирања ДНК: један од најнебулознијих, али такође и најнеодговорнијих елемената поменутог безбедносног пакета. Управо је прикупљање личних података помогло нацистима да идентификују Јевреје. Замислите шта би се могло десити ако једног дана диктатори дођу у посед таквих универзалних ДНК архива! Погледајте у шта се претворио предлог о постављању камера на јавна места. Више не живимо у градовима, већ у затворима! Компаније које се баве производњом биометријских апарата лобирају за њихово постављање у основне школе и мензе како би се деца од малих ногу навикла на такве контроле. Циљ је стварање покорних грађана који тога уопште нису ни свесни – што је најстрашније у целој причи».^{xviii}

Либерална демократија има своју основу појединцу, чак у афирмацији његових себичних интереса. Али, како можемо говорити о појединцу ако се он одрекао своје приватности из безбедносних, па чак из практичних разлога?! Није ли то онда још један облик колективизма!? «Беспрекорно посматрање већина

^{xvi} Другачија ствар се догодила у Шпанији, где је теористички напад пред изборе променио власт и политику која се водила. То нас већ доводи до друге тезе коју је изнео Шпенглер: код народа чија је култура мртва, фелашких народа, историју воде други на њиховој територији!

^{xvii} Сви смо под истрагом, НИН бр. 2978, стр. 69.

^{xviii} Ибид.

наших савременика готово уопште не узима к знању. Техника и функционисање свакодневне шпијунаже одвијају се у великој мери непримећено. Људи су навикли на камере, картице за попуст и рекламе у ковертима. Понешто се види као непријатно, друго као неизбежно, много шта је невидљиво или непознато. Камере обећавају сигурност, службе за уношење података, удобност. Упркос повременој зловољи, грађанин цени олакшања дигиталног доба. Без размишљања се одриче да буде непосматран, анониман, неприступачан. Недостаје му чуло за губљење личне слободе. Он чак и не слути да нешто ваља бранити. Исувише му је мало стало до сфере приватности, да би је штитио по цену предности. Приватност није политички програм који би могао политичарима да донесе гласове. Заштита тајни није задатак који би у друштвима са пенетрантном јавношћу нашао одзив. Потреба да се буде остављен на миру, једва да постоји. Она исувише противречи духу времена које све и свашта проглашава за публику и познатост цени више него приватност».^{xix}

Пошто се политика вратила у сферу варваризма, пошто више ни грађани не желе нешто друго, можемо говорити о крају историје, шпенглеровски речено о безисторичности. То је тај моменат у коме биолошки периоди времена заузимају место историјских епоха. Оно што нам пада напамет је Фукујамин *Крај историје*.

То утопијско гледање светског раја није ништа ново. Видећемо како оно произилази из хришћанских митова, на које се наслања каснији рационализам. Многи су предвиђали један ступањ терминалне среће, или говорили да га је актуално уређење већ постигло. Али тек код Фукујама су се стекли услови да он буде у праву. Фукујама каже да је победом над комунизмом историја завршена. Више нема идеолошких спорова. Згодно је да је нешто пре тога неолиберална парадигма поострила вођење економије, и тако решила појаву рецесије у западним земљама крајем седамдесетих прошлог века. Падом комунизма престала је потреба за попуштањем синдикатима и левим опцијама, а огромна тржишта Истока су отворена. Изгледало је да су једино могуће либерална демократија и тржишна привреда, и то у свом екстремнијем, неолибералном виду. Ту су били и неоконзервативци, са својим револуционарним виђењем «увођења демократије» тамо где је нема, где режими нису по вољи, где је народи најзад неће или нису на њу спремни.

Кажем, Фукујама је био у праву. Али увек морамо имати у виду две чињенице:

- 1) Говоримо само о крају западне културе (односно цивилизације) и
- 2) Друго име за крај јесте СМРТ.

Иако је западна цивилизација постала глобална на начин на који није ни једна пре ње, ипак се не може поставити знак једнакости између ње и човечанства. Шта уопште значи «човечанство»?!? Постоји ли такав заједнички идентитет? Практично, не постоји. Постоје само појединачне културе различитих људи. Западна култура не представља све културе, она само једну партикуларну романско-германску културу, како би рекли руски Евроазијци,^{xx} намеће целом свету, проглашава је универзалном. Интереси «човечанства» заправо су интереси

^{xix} У одбрану приватности, Волфганг Зофски, немачки социолог, НИН бр. 2976, стр. 69.

^{xx} Шпенглер ову културу зове фаустовска, или западњачка. Ако би гледали сам треутак и место њеног настанка, могли бисмо је звати и северњачка култура.

неколико нација, или много тачније рећи интересних група, који чине центар ове културе. Ако је она и успела да се наметне, то је урадила само привремено.

Јер време побеђује простор. Време укида простор, и то је једна од главних поставки Шпенглерове филозофије. Ентропија је најјача «сила» на свету. Сваки затворени систем, а глобалном доминацијом западна култура то постаје, тежи свом расулу. То је та стрела времена, која присиљава системе да дођу у стање термодинамичке равнотеже, да изгубе неумитно сваки унутрашњи ред. Можда једини процес који је стварно иреверзибилан.^{xxi}

Постоји ипак један начин да крај западне цивилизације буде и крај човечанства – то је да ова цивилизација уништи планету до те мере она не буде више погодна за живот људи. Игре са Природом и неумерена потрошња ту воде. Али вероватнија је могућност, бар постоје елементи за наду, да ће пре тога западњачка цивилизација изгубити свој замајац чак и у конзумеризму, продуктивности, најзад техници којом суверено влада. Долази до замора материјала, и о томе ће још бити речи. Народи умрлих култура, фелашки народи, ионако не воде своју историју. На њиховом тлу историју воде други – конкретно Руси, Кинези, Индуси или Арапи, и то се већ види. У сваком случају, некакав крај историје, после кога ће људи вечно живети у рају на земљи, је обична илузија. То је стара утопија, а све утопије закономерно прелазе у антиутопију.

Овим смо практично завршили разматрање политичког краја Запада, који видимо у актуелном цезаризму. Ипак, остаје нам да погледамо како се ови процеси одигравају у сфери религиозности и економије. Да видимо како су се у конкретном свету развила два Шпенглерова концепта, које је он приметио код ранијих култура, и наравно предвидео за ову коју разматрамо. Посветићемо се занимљивим појмовима *нове религиозности и победе крви над новцем*.

Нова религиозност

Шпенглер каже да се пред крај једне цивилизације сва духовна и филозофска питања разјашњавају, и религија се враћа у своју изворну форму, онаква каква је и била на почетку. Он то назива нова религиозност.

Питање је како се то религија враћа баш на почетак. У делу Пропаст Запада то није детаљније објашњено, али се може уочити контекст из тога што Шпенглер иначе говори о религији. А говори доста – његов став је: *сав живот је религија*. Јасно је да се не мисли толико на облик, колико на суштину духовности. Обичаји се могу вратити на почетак, кроз народну религиозност. Међутим, тешко да ће се реформисане догме вратити на свој изворни облик, да ће верници променити цркве и деноминације. Муслиман неће постати хришћанин (монофизит или несторијанац), протестант неће постати католик...

Вратићемо се томе којој се тачно религиозности Западњак враћа, но претходно морамо видети појавне облике и нужну разлику која постоји између

^{xxi} Покојни премијер др. Зоран Ђинђић, иначе филозоф је то најбоље објаснио у једном свом политичком говору речима: «Ви можете од акваријума направити рибљу чорбу, али не можете од рибље чорбе акваријум». То је најлепша дефиниција ентропије коју сам икада чуо.

Америке и Европе. Повратак хришћанског фундаментализма^{xxii} је у Америци јасно видљив. Занимљиво је да он иде заједно са «одвојеношћу Цркве и Државе», односно у Америци не постоји државна црква, и они се поносе тиме. Али је зато сама религиозност државна, на шта ћемо се вратити. И најопскурнија црквена веровања, као што је креационизам, тамо се несметано шире, велики број људи стварно у то верује. Али то није ништа пред утицајем религије на савремену политику.

«Од посебног је интереса зашто је ова идеологија либералног света под вођством америчке империје толико наточена хришћанском религијом. И Греј и Хобсбаум то детаљно образлажу. Греј каже да се хришћанска религиозност претвара у демонологију, па су Сједињене Државе мање секуларне него Турска. Хобсбаум наводи да је преко 50 посто америчког становништва организовано у разне верске организације, више него у било какве световне. Само се у Америци још верује у сотону. Конзервативни, фундаменталистички амерички Југ је 'појужњачио целу државу».^{xxiii}

Сасвим је другачија слика у Европи, која изгледа још није стигла у стадијум нове религиозности. Европа се налази у периоду који је Шпенглер такође предвидео, или уочио његове ране облике. То је постмодерни скептицизам, који у погледу духовности значи секуларност која се граничи са атеизмом. Одбијено је да се као темељ «европских вредности» (шта год то значило!) у уставу ЕУ наведе хришћанство. Истина и устав је одбијен, па се прешло на провизорне документе.

Европа је тако у стању преиспитивања и сумње у све постојеће. Али та сумња је јалова, јер се гласа како владајућа олигархија налаже, што смо видели у претходно делу о цезаризму. Последица постмодерне сумње је одбијање било каквих «виших циљева», па и било чега што инстинкт просто налаже. Макар то био инстинкт самоодржања. Ефекте тога видимо у демографској кризи. Узроци су масовна изгинућа у два светска рата, разочарење у идеале који у крајњој линији воде неку културу.^{xxiv} Али то није ништа ново, ти узроци и те последице су типични за терминалне ступњеве цивилизације. Тако је било старом Риму или Египту, можда чак код Кинеза и Арапа. Шпенглер је то такође знао, и у актуелном случају предвидео.

Вратимо се новој религиозности, која изгледа још није на помолу у Европи, за разлику од Америке. Али није искључено да ће се и у Европи појавити, јер у већини земаља је десница на власти, а негде партије које имају бар формално хришћански предзнак (демохришћани). Шта је заправо та религиозност којој се човек позне цивилизације враћа? Која је то религиозност у конкретном случају Западног човека?

Од када се нова култура појавила, у областима северне Европе, био је карактеристичан потез у бескрај. Вера у ђавола, коју Хобсбаум налази у Америци, постоји од самог почетка. И није то нека зла супстанца, која је скривена у човеку и

^{xxii} Пошто је Америка ушла у сукоб са једним другим фундаментализмом, исламским, овај појам се више скоро и не може чути у Америци. А пре није била реткост да и сами хришћански фундаменталисти тако себе тако називају. Тренутно вероватно не користе за себе ни један други израз, него само хришћани, или верујући људи.

^{xxiii} Милорад Екмечић, Црна литургија, НИН бр. 2979, стр. 37.

^{xxiv} *Europe stares into the abyss (or, for the more poetic folks in the audience: Götterdämmerung):* <http://www.lewrockwell.com/latulippe/latulippe64.html>

бори се са божанском пнеумом, како се веровало на Блиском истоку.^{xxv} Не, ђаво вреба у околној тами, он има своју вољу, као и Бог, и на крају сам човек на земљи. На човеку је да одабере исправан пут и шири светлост, против таме и незнања. Светлост је докле допире западна култура, остали се даве у тами. Такође је могуће да неко својом вољом изда, потпише уговор са ђаволом,^{xxvi} или постане члан комунистичке партије.

Ако је у почетку савезник била Мајка Божија, Марија, на небу, реформацијом се фаустовски човек одрекао њене помоћи. Човек је остао сам, уз помоћ истине Библије, и није чудо што неке протестантске секте инсистирају на њеном дословном тумачењу. Али човек се може организовати против сила таме, и ту државе, империјалне силе, имају своју (цивилизаторску) мисију.^{xxvii} То што се са религије прешло на рационалистички атеизам, ништа посебно не значи. Европска интелектуална и политичка елита и даље је у том стадијуму. У Америци је рационалистички рај био парадигма само либералне интелектуалне елите, председници су увек истивали веру у Бога, без тога се нико није ни кандидовао.

Либерални рационализам, или конзервативна религиозност, без разлике се заснивају на *миленаријству* – вери у златни миленијум, времену универзалног братства које ће се продужити до судњег дана, вероватно само за «златну милијарду».^{xxviii} «Као и претходни нацизам и фашизми, тако је и ново либерално миленаријство усађено у религију и говори њеним језиком. Раније се утопија само отресла секуларне кошуљице, али је сачувала све насилничке методе остварења. Иако засађена у религију хришћанства, она не верује да је то ствар небеса. Човек на земљи преузима ту божанску мисију и сам ће остварити хиљадугодишње доба среће.»^{xxix} За данашње западно миленаријство, тврди Греј: у будућности ће само једна врста режима бити легитимна. Демокртски капитализам америчког стила ће постати коначна форма људске владе.»^{xxx}

Другим речима, *Jesus loves America*. Вероватно Америку воли и Буда, сасвим сигурно Далај Лама. Волео је Америку и Мухамед, тако су бар Американци мислили кад су слали муџахедине у Авганистан против Совјета. А онда је пукла тиква... Но, ова нова-стара религиозност опстаје, и постепено јача. Многи у Америци тврде да ће овај век бити *век религије*, јер «сва битна питања биће везана са вером». Помиње се ту експанзија хришћанства у Кини, као људи ће напустити комунизам (вероватно се надају и конфучијанство и таоизам, и будизам, ако није Далај Ламин)... Колико неко треба да буде блесав, па да мисли како ће тиме Кинези

^{xxv} Шпенглерово виђење «арапске» културе: свет је пећина са злаћаним сводом, Божија светлост се спушта са небеса, улази у сваког човека и бори се са тамом у самом човеку. Споља се то види као консензус верних. Слободна воља није одлика таквог погледа на свет.

^{xxvi} Ова идеја ми делује сасвим бесмислено, и верујем да нисам једини. Ипак, то је састави део западне културе, њеног погледа на свет – и треба је баш тако гледати, без неког рационализовања.

^{xxvii} Мислим да не морам објашњавати свој порив да овакве термине стављам у наводнике. Ипак, људи тако мисле, и ја то констатујем. Констатујем и све кржаве последице таквих схватања.

^{xxviii} Појам златне милијарде се односи на демографске процене како би милијарда становника могла на овој планети да живи у рајским условима. Наравно, онда би остали морали бити на неки начин уклоњени. Али ако златна милијарда «буде добра», можда пристане да живи у мало мањем рају, а осталима дозволи живот на ивици егзистенције.

^{xxix} Као што је војник једне латиноамеричке хунте рекао једној старици: «Бог је заузет на другом месту, ми га овде замењујемо».

^{xxx} Милорад Екмечић, Црна литургија, НИН бр. 2979, стр. 37.

постати нови Американци, како ће то нешто суштински променити, све и да се тако нешто догоди?!? Сукоб са исламом је посебно питање, које опет јача хришћанске фундаменталисте, али о томе нећу сада говорити.

Остаје закључак да рационализам прво тоне у период постмодерне скепсе, па онда се све враћа на изворну веру, без сумњи. То је у складу са повратком на биолошки ритам који смењује историјске епохе на крају цезаризма, односно на крају једне цивилизације уопште.

Победа крви над новцем

Ово је још један контраверзни Шпенглеров концепт, ако не и најконтраверзнији. Осим што лепо звучи, остаје нам да видимо како то «крв» (људска природа, инстинкти, рецимо) побеђује новац, односно огромну снагу финансија која је свуда видљива у терминалном ступњу цивилизације. И то ћемо видети у актуалном случају савременог света, где на први поглед све изгледа супротно. Али погледајмо пре тога како је новац победио индустрију, што је такође фаза коју Шпенглер уочава и предвиђа.

Индустрија је природни наследник пољопривреде, и као таква је везана за крв и тло. Рударство је одувек нешто везано за земљу, колико и пољопривреда, нешто што је у умовима људи стицало мистични, хтонски, карактер. Слично важи и за ковачки занат, који се први развија. А већ ковач захтева велику енергију, за ливење, ковање и каљење својих производа. Одсудан корак напред је индустријска револуција, у којој људска снага бива коначно замењена оном која долази испод земље – од фосилних горива, прво од угља, затим од нафте. Тако је енергетика такође природан наставак пољопривреде, и њој се може сада дати и буквално такво значење у настанку културе.^{xxxі}

Али финансије побеђују савремену индустрију, као што су и раније побеђивале њене еквиваленте. То се прво видело у замирању старих индустријских центара, као што су север Енглеске, односно Валонија или Пенсилванија. Раднички покрети покушавају да спрече овај процес, јер јасно је да не одговара људима које су ови центри рударства и тешке индустрије исхрањивали. Али синдикати који воде раднике бивају разбијени, штрајкови пропадају... Тачеризам је најбољи пример таквих реформи, у којима следи апсолутна приватизација, затим гашење погона који више нису профитабилни.

Оно што је лепше лице тог процеса се приказује свету, његовим достигнућима се хвали. То је оно што се зове терцијални и квартални сектор, сектор услуга и знања, нове технологије, ИСТ (информационе и телекомуникационе технологије). То је једна чиста индустрија, понос модерног супер-капитализма. Током деведесетих година прошлог века, па и све до сада, тешко је не дивити се успесима пројеката какви су Microsoft, Oracle, Yahoo, Google. Изгледало је да је све «старо» неповратно сахрањено, није цабе овај процес дошао после победе једне

^{xxxі} Овде, јасно, мислим на настанак културе у шпенглеровском смислу. Култура настаје од и око пољопривреде, од села и првог племства које се издиже. Може ли у савременом свету нафтни барон или петро-монархија заменити ову некадашњу улогу?

стране у Хладном рату. Ипак, видећемо колико је овакво гледање било преурањено и погрешно.

Нове технологије чине људи, дакле крв. То је још лакше уочљиво, јер потребни су мањи почетни капитали да би се постигли спектакулари успеси – Yahoo и Google су типичан пример тога. Последица је све већи утицај људских особина на ово тржиште. Зато је уочљиво напредовање Индије и Кине, а пре њих Јапана, у овим областима, кроз њихова предузећа, заједничка улагања, и наравно учешће Азијата у највећим ИСТ компанијама Запада. У Сједињеним Државама породица азијског порекла зарађује највише, више од породица европског порекла.

Оно што се догађа од почетка новог миленијума још више подрива победу финансија која је изгледала неопозива. Све је већи значај енергетике, што је најуочљивије у вишеструком поскупљењу нафте. Количина новца који се прелива ка изворима нафте је огромна. Постоји само један елеменат који је пресудан у томе да ли ће новац од нафте искористити нације које изворе поседују, или мулти-компаније, које су углавном код потрошача. Тај елеменат је снага државе, односно власти која изворе контролише – то је оно што разликује Русију, Венецуелу, Иран и Норвешку са једне стране и Ирак и Нигерију са друге.^{xxxii} Значи битно је колико се добро контролише тло. А где је тло, у близини је и крв – што би рекао Теофил Панчић.

И други ресурси су значајни, или ће то тек постати. Неки сматрају да ће вода бити у будућности најзначајнија, да ће се ратови водити због воде. Шта ће онда бити значајније од државне контроле и стабилности? Међународне финансије сигурно неће бити битније. Јер и у овој сфери улога држава је све значајнија – то се види кроз девизне резерве с једне, и дефиците с друге стране.^{xxxiii} Државна контрола финансија постаје много битнија од наднационалних финансијских институција, чија парадигма је ММФ.

Уопштено, док су финансије побеђивале индустрију, овај капитал се одвојио и постајао је све «апстрактнији». То је финансијски капитал, чија се снага чинила неограниченом. Изгледало је да су трансакције и потрошња битнији од производње. Буђење из тог сна је отпочело, највише у Америци, нешто мање у Европи, и тек ће бити болно. Осим тога, и финансијама управљају конкретни људи, а значај тога видећемо кроз једну карактеристичну причу.

Сосијете женарал, финансијски гигант који је власник и једне српске банке, тврди да га је Жером Кервиел, млађани трговац новцем и финансијским пакетима, ојаддио за скоро пет милијарди евра. Кервиел је «играо» на тржишту на којем је немогуће бити безгрешан. Сосијете има механизме који је требало да спрече да се неко од банчаних дилера «клади» на сувише ризичне опције или да игра на

^{xxxii} Нема ово директне везе са демократијом, и то је додатни аргумент тезе да крв побеђује новац. Демократија је само један облик власти, ван тога она је апстракција. Стабилне демократије, као Норвешка, ће наравно имати стабилну власт. Али, имаће је и Русија и Венецуела, чија се демократија оспорава. А тамо где се демократија «уводи», као у Ираку, «слободни избори» неће допринети баш ничему, све док је власт нестабилна, и у рукама странаца.

^{xxxiii} Ако је американизам неоспорно врхунац вестернизма, а Америка предводник западне цивилизације, онда амерички спољнотрговински и буџетски дефицит, и јавни дуг који из тога проистиче, много тога говоре. Доста тога говори и ко контролише обвезнице и америчку валутну стабилност – а то су стране државе, односно њихове централне банке. Можда већ није претерано рећи да НР Кина и, у мањој мери, Царевина Јапан поседују Сједињене Државе.

превелике суме новца. Међутим Кервиел, који је раније радио на одељењу банке задуженом за унутрашњу контролу, знао је како да сакрије трагове скупих и ризичних трансакција. У једном тренутку он се, како тврди банка, «кладио» на 50 милијарди евра, што је сума која превазилази тржишну вредност целе банке и, на пример, укупан годишњи национални доходак нафтом богатих земаља као што су Катар или Либија.

Кервиел је истражитељима рекао да се само трудио да постане «изузетан трговац» и да није урадио ништа што не раде његове колеге. Он је већ постао херој левичарских и антиглобалистичких група које с радошћу дочекују сваки ударац на велике мултинационалне компаније. Кервиелов лик је на многим сајтовима већ стављен раме уз раме са Че Геваром или Робинотом Худом, иако је он само хтео да по сваку цену постане важнији и богатији шраф у немилосрдном систему који његови нови обожаваоци презиру. Забуни око мотива «финансијског Чеа» је допринела чињеница да ни банка ни истражитељи ниједног тренутка нису тврдили да је амбициозни банкарчић покушао да директно профитира од својих илегалних трансакција.

Разлог зашто Кервиел није морао да краде лежи у чињеници да је радио на месту на коме успешни службеници добијају плате и премије у износима до којих остали запослени могу да дођу само пљачком. Кервиел је полицији рекао да је очекивао да ће за рад током прошле године добити бонус од 300.000 евра.

Екстремни пословни ризици које челници најмоћнијих корпорација бирају без икаквог личног ризика не представљају једини апсурд. Тржишни капитализам се суочава са озбиљним проблемом – успостављен је систем који обесхрабрује дугорочно размишљање и охрабрује ризично, па и сулудо понашање директора и трејдера ослобођених сваке одговорности пред хиљадама мањих и већих акционара. Зато краткорочни успеси, према којима се одређују бонуси и премије највештијим играчима, могу да доведу до изненадног и катастрофалног слома. У инвеститорском жаргону се то зове «менаџмент ризика». У стварности се иза ове флоскуле крију упропаштени акционари, стотине хиљада људи избачених из кућа које су биле под хипотеком и десетине хиљада људи који су остали без посла или пензија после деценија вредног рада.

Већ месецима трају криза, нервоза и неповерење на тржиштима капитала у која су, често сасвим несвесно, увучени презадужени западни «грађани капиталисти», који кредити дугују чињеницу да живе луксузније него њихови преци и који уштеђевине не држе на штедним књижицама него их улажу у разне врсте обвезница, акција и деривата.^{xxxiv}

Видесмо тако како је финансијски капитал победио самог себе. Но, постоји један још драстичнији начин којим крв дефинитивно побеђује. Парадоксално, то је кад сама конкретна крв губи, а тај парадокс можемо схватити кад схватимо онај генералнији: *Природа побеђује и кад Природа губи!*

Јасно је да човек може «победити природу», савремена технологија му то омогућује. Човек може оголити шуме, истребити читаве врсте, онемогућити живот загађењем... Али, промена природне равнотеже ослобађа силе које ни сам човек не може да контролише. Ту спадају промена климе и све веће катастрофе које проузрокују промена климе и друге последице деловања Човека.

^{xxxiv} Мангупи из сопствених редова, Зоран Ћирјаковић, НИН бр. 2979, стр. 52-53.

Управо то се догађа са крви, са људским снагама у западној цивилизацији. То је демографска катастрофа, «бела куга», која се дешавала и раније, у свим умирућим цивилизацијама. Пад фертилитета испод свих параматера који омогућују репродукцију становништва за сада је више одлика Европе, него Америке. Али он погађа и Америку, у нешто мањој мери, а у још већој мери Јапан и Јужну Кореју – практично речено погађа комплетан политички Запад. Нажалост, погођена је и Русија, која ту не спада.

Наставком демографске катастрофе доћи ће у питање и сама потрошња која одржава привреде ових земаља. Национални састав се мења, а културу ипак чине конкретни људи. Тако је у Европи све више оних који не деле вредности западне културе, заправо они су утемељени у неким другим вредностима, пре свега муслиманским. И утемељени су много дубље него Европљани, оптерећени релативизмом, скептицизмом и осталим постмодерним бољкама. И већ настају сукоби који су изгледа претходница још већих у непосредној будућности. Можемо ли говорити и овде о оном јазу који постоји између људи једне нове и једне старе културе?!^{xxxv}

Овим смо описали све карактеристичне фазе савременог цезаризма и краја историје, које је Освалд Шпенглер описао код других култура, и предвидео код актуелне западне, у свом делу *Пронаст Запада*. Помеули смо и настанак нове културе, на широким просторима Азије, можда и у Русији, где је Шпенглер предвиђао. Тек треба потврдити овај процес, да ли је он заиста отпочео. Само се у виду аналогија може у владајућим олигархијама препознати *ленски савез*, који представља државе настајућих култура. Да ли нафтни барони, индустријски магнати, пребогати тајкуни, представљају ово ново племство? Нове културе карактерише сељачко становништво, а Кина и Индија га и даље имају у већини. Али градови би овде били само седишта феудалних господара, у почетку. Можемо ли тако посматрати кинеске и индијске градове, без обзира на њихову величину? Индијске градове због њихове рудиментарне инфраструктуре, кинеске због значаја који им је одузела Културна револуција, па су кренули практично од нуле. А тај тазвој је до сада био муњевит, бржи него икад раније, и на начин који одудара од Шпенглерових таблица и схема.

Русија нема више доминирајуће сеоско становништво, овде би само могло да се гледа по аналогији, где енергетика представља нову пољопривреду. Али њена просторства су огромна, што провинцији даје изразити карактер. Најзад, можемо ли говорити о «култури трећег нивоа», коју и Шпенглер помиње као можда могућу, али одбија да је разматра?^{xxxvi} Оваква култура би била нешто сасвим ново. Сада смо

^{xxxv} Шпенглер је дефинисао «арапску» културу као ону чија је колевка Блиски исток, а главно време трајања 0 – 1000. године. Ова култура је колевка свих монотеистичких религија, објављених истина. Њен крајњи и природни израз је ислам. И ова култура је преживела све наведене фазе цезаризма и краја историје. Њено становништво је фелашко, како га Шпенглер описује, и како је несумњиво изгледало почетком прошлог века. Али сада и ту видим нову динамику. Може ли се говорити о настанку једне нове културе, под утицајем ове старе? Па и сама ова култура је настала на територији једне још старије – вавилонске. Дакле, нова култура може настати тамо где је једна раније већ иживљена.

^{xxxvi} Култура првог нивоа по Шпенглеру је чисто метаријалне култура исконских народа – синтагме као бронзано или говздено доба је најбоље описују. Шпенглер се бави културама другог нивоа, оне које он наводи су египатска, «арапска» или магијска, античка, европска или фаустовска, индијска,

сведоци културолошких феномена, као што је Интернет, чији значај још никако не можемо проценити. Могуће је да ће још векови проћи пре него неки нови Шпенглер означи када је и где тачно настала једна култура «новог нивоа». Међутим, можда се и актуелна динамика у ваневропким (и ванзападним у политичком смислу) просторима може свести на схему досадашњих култура које Шпенглер описује. И да је тако, остаје још много времена, пре него што би неки озбиљни посматрач могао да недвосмислено утврди настанак нове културе. Но, и без тога могу се утврдити сви симптоми смрти старе културе, и о томе сам у овом тексту говорио.

Написано у Београду, 18.02. до 23.02.2008. године

кинеска, мексичка... Египатску, кинеску и мексичку културу Шпенглер сматра потпуно аутохтоним, остале културе су трпеле неке утицаје од ранијих култура, мада је њихов значај досадашња историјска наука увелико прецењивала.